

Agnieszka Klimas

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, Częstochowa

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2561-5565>

e-mail: a.klimas@ujd.edu.pl

Rosyjskie antroponimy mieszkańców XIX-wiecznego Piotrkowa Trybunalskiego

Russian anthroponyms of the inhabitants of the nineteenth-century Piotrków Trybunalski

Russian influences in the anthroponymy of the inhabitants of nineteenth-century Piotrków Trybunalski were analysed in three dimensions, i.e. 1) the social image of the Russian population in the nineteenth century, resulting from the records in Piotrków's registration books; 2) morphological characteristics of surnames belonging to the representatives of the Russian community; 3) phonetic, graphic and morphological adaptation of Russian anthroponyms to the Polish language system. Such an analysis indicated that the origin of the largest group of people of Russian were military and tsarist officials. They had mainly patronymic surnames, created from Russian or Orthodox name bases. The discussed anthroponyms in varying degrees in the source documents underwent polonization in terms of graphics, phonetics and, rarely, morphology. The names containing the continuation of the East-Slavic *s', z', c', š, ž, č* and *t', d', r'* were recorded in a variant way. These voices were carried out graphically with an attempt to render the original pronunciation or were polonized and recorded in accordance with the Polish language standard.

Słowa kluczowe: językoznawstwo, onomastyka, antroponimia, wpływy językowe
Key words: linguistics, onomastics, anthroponymy, language influences

1. Wprowadzenie

Dziewiętnastowieczny Piotrków Trybunalski¹ był miastem wieloetnicznym i wielokulturowym. Począwszy od okresu sejmowego i trybunalskiego, do czasów pierwszej wojny światowej, osiedlali się w nim przedstawiciele

¹ Pierwotnie tylko Piotrków, rozszerzenie nazwy o człon Trybunalski (w celu upamiętnienia początku w tym mieście parlamentaryzmu polskiego) nastąpiło po II wojnie światowej. Informacji na temat historii Piotrkowa Trybunalskiego dostarczają m.in. publikacje: J. Ziętek (2011): *Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego*. Piotrków Trybunalski; *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego* (1989). Red. B. Baranowski. Łódź; A. Kempa (1997): *Piotrków Trybunalski*.

różnych narodowości. Najliczniejszą grupę obcego pochodzenia stanowiła, przybywająca do Piotrkowa zarówno ze Wschodu, jak i Zachodu, ludność żydowska, o której pierwsze wzmianki pochodzą z przywileju Zygmunta II Augusta, wydanego miastu w 1569 r. W połowie XVIII w. przybyli do Piotrkowa prawosławni Grecy z Macedonii – uciekinierzy z Imperium Osmańskiego, stanowiąc w mieście drugą pod względem liczebności wspólnotę kulturowo-religijną. Trzecią grupą narodowościową byli osadnicy niemieccy, którzy przybywali do Piotrkowa zwłaszcza po roku 1793, w czasie, kiedy miasto znalazło się pod panowaniem Prus i stanowiło siedzibę nowych władz administracyjnych. W tym okresie mieszkało w Piotrkowie wielu urzędników, kupców i rzemieślników pochodzenia niemieckiego, wyznania ewangelicko-augsburskiego. Sprowadzili się do miasta także Szkoci oraz Ormianie i Węgrzy, ale tylko nieliczni spośród nich zamieszkali tu na stałe.

W XVIII i XIX w. osiedlali się w Piotrkowie także Rosjanie, przybywający do miasta zwłaszcza po powstaniu listopadowym oraz po roku 1867, w którym to utworzono gubernię piotrkowską, funkcjonującą do wybuchu I wojny światowej. Nowy podział administracyjny Królestwa Polskiego na gubernie i powiaty spowodował, że Piotrków stał się wówczas centrum jednej z najbardziej rozwiniętych gospodarczo guberni w Królestwie Polskim. Zlokalizowane były w niej najważniejsze urzędy, włącznie z Rządem Gubernialnym, co wiązało się z osiedlaniem się w mieście znacznej liczby ludności rosyjskiej, w tym także urzędników carskich. Pod koniec lat sześćdziesiątych XIX w. nastąpił rozwój demograficzny miasta, a ludność napływową stanowili głównie Rosjanie, wyznawcy prawosławia, których liczba w latach 1867–1871 zwiększyła się jedenastokrotnie (Janczak 1989: 78; Dobrowolska 2004: 341). Ludność rosyjska integrowała się z miejscową ludnością, a jednocześnie oddziaływała na społeczeństwo piotrkowskie, tworząc różnego rodzaju instytucje (zob. Dobrowolska 2004).

Zgromadzony w *Słowniku nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX wieku* (SNMP) materiał językowy pozwala na podjęcie próby omówienia nazwisk noszonych przez ludność należącą do poszczególnych grup etnicznych. Celem niniejszego artykułu jest omówienie nazwisk rosyjskich, zapisanych w księgach meldunkowych Piotrkowa, na tle sytuacji społeczno-historycznej miasta. W związku z tym, wyekscerpowane

Piotrków Trybunalski; T. Nowakowski (2005): *Piotrków w dziejach Polskiego Parlamentaryzmu*. Piotrków Trybunalski; A. Piasta (2005): *Piotrków Trybunalski w latach pierwszej wojny światowej*. Piotrków Trybunalski; J. Kisson-Jaszczyński (2008): *Piotrcoviana. Opowieści cotygodniowe*. Piotrków Trybunalski; A. Warchulińska (2012): *Piotrków Trybunalski między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*. Piotrków Trybunalski.

ze źródeł historycznych dane wraz z antroponimami, omówione zostaną w trzech częściach, przedstawiających:

- 1) obraz społeczny ludności rosyjskiej w XIX w., wynikający z zapisów w księgach meldunkowych Piotrkowa;
- 2) charakterystykę morfologiczną nazwisk należących do przedstawicieli społeczności rosyjskiej;
- 3) morfologiczne, fonetyczne i graficzne procesy adaptacyjne rosyjskich antroponimów do polskiego systemu językowego.

Taki sposób analizy zgromadzonego materiału pozwala w miarę możliwości na usystematyzowaną i wielostronną analizę zaprezentowanego zagadnienia.

2. Obraz społeczny ludności rosyjskiej w XIX w., wynikający z zapisów w księgach meldunkowych Piotrkowa

Zapisy w księgach meldunkowych z lat 1864–1880 i 1881–1930 potwierdzają dane historyczne. Wynika z nich, że mieszkańcami Piotrkowa pochodzenia rosyjskiego byli w tych latach głównie czynni carscy wojskowi, np.: *Afanasjew Potap* – żołnierz, 1864–1880 KM; *Aleksiejew Andrzej* – czynownik, 1864–1880 KM; *Artemiew Andrzej* – żołnierz, 1864–1880 KM; *Siemienow Grigorij* – żołnierz, 1881–1930 KM lub żołnierze dymisjonowani, np.: *Artemjew Andrzej* – eksksoldat, 1881–1930 KM; *Bierywoda Walenty* – dymis. żołnierz, 1881–1930 KM; *Jewsiejew Mikołaj* – dymis. żołnierz, 1864–1880 KM; *Kiriłow Semen* – dymis. żołnierz, 1881–1930 KM; *Kuźniecowa Aleksander* – dymis. żołnierz, 1863–1880 KM; *Wasilew Aleksander* – dymis. żołnierz, 1864–1880 KM, także wojskowi czynni lub dymisjonowani w stopniach oficerskich, np.: *Ba-grow Dawid* – sierżant, 1881–1930 KM; *Cariew Michaił* – dymis. podoficer, 1881–1930 KM; *Mamajew Aleksy* – podoficer, 1864–1880 KM; *Martynow Akim* – podoficer, 1881–1930 KM.

Kolejną grupę stanowili przedstawiciele policji, żandarmerii oraz straży więziennej, np.: *Bogdanow Aleksander* – żandarm zamieszkały w Piotrkowie, 1853 KCH; *Jegorow Iwan* – żandarm, 1864–1880 KM; *Jegorow Jan* – wachmistrz żandarmerii, 1881–1930 KM; *Gawriłow Kiryło Jerzy* – policjant 1881–1930 KM; *Matwiejew Teodor* – dozorca więzienny, 1881–1930 KM, sprawujący nadzór nad miastem zgodnie z carskimi zaleceniami.

Liczna była też grupa urzędników, inżynierów, lekarzy, nauczycieli, wśród których należy wymienić takie osoby jak: *Antonowicz Jan* – inżynier, 1881–1930 KM; *Aleksiejew Andrzej* – urzędnik, 1881–1930 KM;

Bogolubow Siemion – lekarz, 1881–1930 KM; *Bujanow Tomasz* – były urzędnik, 1881–1930 KM; *Czernik Franciszek* – nauczyciel muzyki, 1864–1880 KM; *Gonczarow Wasyli* – urzędnik, 1881–1930 KM; *Lewkijew Nikołaj* – nauczyciel szkoły realnej, 1863–1880 KM; *Minajew Włodzimierz* – urzędnik, 1864–1880 KM; *Muchin Aleksy* – urzędnik, 1881–1930 KM; *Nikitin Paweł* – były urzędnik, 1881–1930 KM; *Stiepanow Eugeniusz* – inspektor gimnazjalny, 1881–1930 KM; *Szyriajew Fiodor* – urzędnik pocztowy, 1881–1930 KM; *Własenko Aleksy* – urzędnik, 1881–1930 KM.

Miejsce i rolę urzędników w strukturze społecznej w Królestwie Polskim w XIX w., a także charakterystykę warstwy urzędniczej, warunki jej pracy i życia oraz relacje ze społeczeństwem, przedstawił Jerzy Szczepański w książce *Urzednicy administracji państwowej Królestwa Polskiego w latach 1815–1866 (na przykładzie guberni radomskiej)* (Szczepański 2015). Można przypuszczać, że opisane przez autora zjawiska zachodziły także w guberni piotrkowskiej. Pewną charakterystykę wzmiankowanych czasów w Piotrkowie podają fragmenty książki Kamila Walczaka *Kawa na Petersburskiej, czyli spacer po XIX-wiecznym Piotrkowie*, w której czytamy: „Odkąd Piotrków stał się siedzibą władz guberni, coraz śmielej zaczął postępować program rusyfikacji, który w 1870 roku doprowadził do zmiany wielu nazw ulic i skwerów” (Walczak 2018: 48). I tak np. ulica Kaliska (dzisiejsza Słowackiego) stała się Petersburską, a Bykowskie Przedmieście – Moskiewską. Jednocześnie „narodził się pewien lęk [...], żeby tej stolicznej godności nie stracić, gdyż oznaczałoby to kres dobrego życia” (Walczak 2018: 48).

W omawianym czasie funkcjonowała, przechodząca przez Piotrków, pierwsza w Królestwie Polskim, a druga w Cesarstwie Rosyjskim linia kolejowa, zwana Koleją Warszawsko-Wiedeńską, wybudowana w latach 1845–1848, nadająca miastu odpowiedni prestiż. W związku z tym, w księgach meldunkowych Piotrkowa notowane są osoby (jak sugerują nazwiska i niepełne zapisy źródłowe – pochodzące najprawdopodobniej z Rosji) związane z koleją, zajmujące różne pod względem hierarchii miejsce w kolejnictwie, np.: *Lolenko Siergiej* – kolejarz, 1881–1930 KM; *Lupieszko Wasyl* – pomocnik maszynisty, 1881–1930 KM; *Michajłow Franciszek* – kotlarz, 1881–1930 KM.

Poza tym w księgach meldunkowych wymienieni są właściciele domów, np.: *Ignatzenko Włodzimierz*, 1881–1930 KM; *Maksimow Piotr*, 1864–1880 KM, uczniowie i studenci, np.: *Gawryłow Kiryło* – uczeń kupiecki, 1864–1880 KM, *Timonow Nikołaj* – student, 1881–1930 KM oraz przedstawiciele różnych zawodów, np.: *Bukunow Roman* – cieśla, 1864–1880 KM; *Czerakin Wasyl* – stolarz, 1881–1930 KM; *Czernenko Piotr* – mierniczy, 1881–1930 KM; *Iwanow Iwan* – służący przy cerkwi, 1864–1880 KM; *Iwanow Paweł* – kominiarz, 1881–1930 KM; *Makarow Gabriel* – wyrobnik, 1881–1930 KM;

Wasiljew Aleksander – muzykant, 1864–1880 KM. Przytoczone dane mówią o zróżnicowanym statusie społecznym i ekonomicznym osób pochodzenia rosyjskiego, które los przywiódł do Piotrkowa, począwszy od urzędników carskich, po „zwykłych” obywateli, trudniących się różnorodnymi profesjami.

Z ksiąg meldunkowych Piotrkowa można w pewnym stopniu wywnioskować, jaka była w mieście pozycja kobiety, przy czym zaznaczyć należy, że dotyczy ona nie tylko społeczności rosyjskiej, ale charakterystyczna jest dla ogólnej sytuacji kobiet w XIX w. Walka o prawa kobiet zaczęła wtedy przybierać na sile, ale nadal dominował patriarchalny model rodziny, który trwał do końca tego stulecia, a rola kobiety sprowadzała się do bycia żoną i matką, zawsze pozostającą w cieniu mężczyzny – męża, ojca lub brata, będącego „głową i rozumem” rodziny, jej „naczelnikiem i sternikiem” (Sytuła 2009: 74). Takimi uwarunkowaniami społecznymi tłumaczy się niewielką liczbę zapisów w dokumentach źródłowych nazw kobiet w porównaniu z licznymi rejestrami nazwisk męskich, a także to, że przy mianach osób płci żeńskiej podawana jest często informacja dotycząca „przynależności” cywilnej kobiet, np.: *Amfilow Zuzanna* – żona żołnierza, 1862 KCH, bowiem nie posiadały one wówczas takiej samodzielności i niezależności jak mężczyźni. Jedynie względy ekonomiczne powodowały, że kobiety o niższym statusie ekonomicznym i społecznym stawały się, oprócz mężów, żywicielami rodziny i podejmowały różne formy zatrudnienia, polegające zwłaszcza na pracy fizycznej. W dokumentach źródłowych są zarejestrowane robotnice, służące i akuszerki, np.: *Andruszka Julianna* – robotnica, 1881–1930 KM; *Bodajewa Tekla* – robotnica, 1881–1930 KM; *Fukienko Wiktoria* – służąca, 1864–1880 KM; *Grigoriew Zuzanna* – służąca, 1864–1880 KM; *Ponomarew Barbara* – akuszerka, 1881–1930 KM; *Prokofiewa Wiktoria* – służąca, 1864–1880 KM. O wyższym statusie ekonomicznym osób płci żeńskiej świadczą informacje typu: *Czeriagin Maria* – własne fundusze, 1881–1930 KM. Jednak tego typu zapisów, mówiących o pewnej samodzielności kobiet, jest w dokumentach archiwalnych zaledwie kilka.

3. Charakterystyka morfologiczna nazwisk należących do przedstawicieli społeczności rosyjskiej

Interpretacja zjawisk językowych na obszarach skupiających różne etnicznie zbiorowości ludzkie nie należy do łatwych, zwłaszcza że często nie ma w materiałach źródłowych dostatecznych wskazówek dotyczących pochodzenia poszczególnych osób. Takie założenia można czasami czynić na podstawie nazwiska osoby je noszącej, jednak łatwo o pomyłkę, gdyż onimy z terenów

etnicznie mieszanych uwikłane są w wielonarodowościowy i wielowyznaniowy kontekst historyczno-kulturowy, a zatem odróżnienie cech morfologicznych czy fonetycznych nazwisk rosyjskich od ukraińskich czy białoruskich, które powstały na gruncie tej samej rodziny językowej, nie zawsze jest jednoznaczne, zwłaszcza że systemy antroponimiczne, wywodzące się z tych języków, oddziaływały także na sposób kreacji nazwisk polskich. Niejednokrotnie nie da się w sposób jednoznaczny, niebudzący wątpliwości, wskazać zasięgu terytorialnego danych typów nazwisk, zważywszy zwłaszcza na fakt, że często poszczególne systemy nazewnicze kształtowały się jednocześnie na wspólnym terenie (por. Dacewicz 1999a: 91).

Mimo wszystko podjęto próbę scharakteryzowania XIX-wiecznych nazwisk rosyjskich, zarejestrowanych w dokumentach piotrkowskich. Są to w zdecydowanej większości antroponimy utworzone od podstaw imiennych przy pomocy następujących sufiksów:

- 1) *-ew*, np.: *Afanasjew* (< im. *Афанасий* SRIP); *Aleksiejew* (< im. *Алексей* SRIS, pol. *Aleksy*, *Oleksy* KNI); *Artemiew* // *Artemjew* (< im. *Артем* < im. *Артемий* SRIP); *Dimitriew* (< im. *Димитрь* SRIP); *Gardiejew* (< im. *Гордей* SRIP); *Grigoriew* (< im. *Григорий* SRIP); *Ignatiew* (< im. *Игнат*, *Игнатий* SRIP); *Jewsiejew* (< im. *Евсей* < im. *Евсейий* SRIP); *Leontiew* (< im. *Леонтий* SRIP); *Lewkijew* (< im. *Левкий* SRIP, SRIS); *Łazarew* // *Łazareff* (< im. *Лазарь* SRIP); *Matwiejew* (< im. *Матвей* SRIP); *Mikitiew* (< im. *Никита* SRIS);
- 2) *-ow*, np.: *Abdakimow* (< im. *Евдоким*, pot. *Авдоким* SRIP); *Amfiłow* (< im. *Амфил* SRIP); *Wojanow* (< im. *Боян* SRIP); *Fiedorow* (< im. *Фёдор* SRIS); *Gawriłow* // *Gawryłow* (< im. *Гавриил*, *Гаврило* SRIS); *Jegorow* (< im. *Егор*, ros. forma im. *Георгий* SRIP, pol. *Igor* SIJ); *Kiriłow* (< im. *Кирнлл*, pot. *Кирнла*, *Кирнлла* SRIS, pol. *Cyryl* SIJ); *Korniłow* (< im. *Корнилий*, pot. *Корнил* SRIP); *Makarow* (< im. *Макар* SRIP); *Maksimow* (< im. *Максим* SRIP); *Martinow* // *Martynow* (< im. *Мартин* SRIP); *Maхutow* (< im. *Максим* SRIP); *Michajłow* (< im. *Михайл* SRIP); *Siemienow* (< im. *Семён* SRIS); *Stepanow* // *Stiepanow* (< *Степан* SRIS, pol. *Stefan* // *Szczepan* KIS); *Tarchow* (< im. *Тарак* SRIP); *Terchow* (< im. *Терёха* < im. *Терентий* SRIS); *Timonow* (< im. *Тимон* SRIP, pol. *Tymon* SI).

W grupie onimów z *-ew* i *-ow* w części sufiksальной niewielką grupę stanowią nazwiska utworzone od apelatywów rosyjskich, zwłaszcza oznaczających nazwy zawodów, np.: *Matrosow* (< ap. ros. *матрос* ‘marynarz’ SRP). Niektóre z nazw mają w swej podstawie apelatywy, które uległy polonizacji, jak np. *Ponomarew* (< ap. wsl. *ponomar* ‘kościelny, sługa cerkiewny’ RymNP) lub zostały przejęte przez polszczyznę *Popow* (< ap. *pop* ‘duchowny kościoła

wschodniego, dawniej też ksiądz rzymskokatolicki' SJP). Antroponimy w ten sposób utworzone należały zapewne do osób wyznania prawosławnego, mogących wywodzić się z terenów dzisiejszej Rosji, ale także Ukrainy czy Białorusi. Niewykluczone także, że należały do przedstawicieli prawosławnych Greków, zamieszkujących dawny Piotrków.

- 3) *-ewicz*, np.: *Aleksiejewicz* (< im. *Алексей* SRIS); *Małasiwicz* (< im. *Малаша* < im. *Малахий* SRIP); *Marchlewicz* (< im. *Маркелл* SRIP);
 - 4) *-owicz*, np.: *Antonowicz* (< im. *Антон*, pol. *Antoni* SRIP); *Bojanowicz* (< im. *Боян* SRIP); *Charłamrowicz* (< im. *Харлампий*, *Харламп* SRIP); *Daniłowicz* (< im. *Данила*, *Данило*, *Данил* SRIP); *Fiedorowicz* // *Fiodorowicz* (< im. *Фёдор* SRIP, pol. *Teodor* NCh); *Ignatowicz* (< im. *Игнат*, *Игнатий* SRIP, SRIS, pol. *Ignacy* NCh); *Karpowicz* (< im. *Карп* SRIP); *Kornatowicz* (< im. *Корнат* SRIS);
- W zbiorach onimów rosyjskich potwierdzone są imiona odojcowskie (*otczestwa*), które zostały także zapisane w źródłach językowych piotrkowskich, np.: *Prokorowicz* (< im. ros. *Прокоп* > *Прокопович* SRIP); *Rafałowicz* (< im. ros. *Рафаил* > *Рафаилович* SRIP); *Romanowicz* (< im. ros. *Роман* > *Романович* SRIP); *Sidorowicz* (< im. ros. *Сидор* > *Сидорович* SRIP); *Siemienowicz* (< im. ros. *Семён* > *Семёнович* SRIP).
- 5) *-in*, np.: *Kuźmin* (< im. *Кузьма*, patr. *Кузьмин* SRIP); *Nikitin* (< im. *Никита* SRIS);
 - 6) *-ko*, np.: *Scieszko* (< im. *Стеша* < im. *Степан* SRIP); *Sołko* (< im. *Сола* SRIP);
– od podstaw apelatywnych, np.: *Bogatko* (< ap. ros. *богатый* SRP);
 - 7) *-enko*, np.: *Fukienko* (< im. *Фокан*, *Фокиеу* SRIP); *Kuźmienko* (< im. *Кузьма* SRIS); *Lolenko* (< im. *Лолуй*, *Лоллий* SRIP); *Titienko* (< im. *Тит* SRIP); *Własenko* (< im. *Влас* < im. *Василий* SRIP);
 - 8) *-eszko*, np.: *Łupieszko* (< im. *Луна*, cerk. *Лун* SRIS);
 - 9) *-ek*, np.: *Siemionek* (< im. *Семён* SRIP); *Siewiorek* (< im. *Север* SRIP); *Watek* (< im. *Ват*, *Вата* SRIP);
 - 10) *-ik*, np.: *Tarasik* (< im. *Тарас* SRIP);
 - 11) *-uk* // *-czuk*, np.: *Ilczuk* (< im. *Илий*, *Иля* SRIP); *Łuciuk* (< im. *Лука* SRIP); *Wasilczuk* (< im. *Василий* SRIS);
 - 12) *-us*, np.: *Małchus* (< im. *Малх* SRIP).

Podstawami derywacyjnymi antroponimów są niejednokrotnie imiona używane w Kościele prawosławnym, takie jak: *Антон*, *Фирс*, *Илий*, *Луна*, *Никита*, *Никифор* czy *Фёдор* SIP, co oznacza, że nazwiska od nich utworzone mogły należeć do osób wyznania prawosławnego, niekoniecznie pochodzenia rosyjskiego. Mogły nosić je osoby wskazanego obrządku

religijnego, przybyłe do Piotrkowa z Kresów Wschodnich, gdzie też funkcjonował odmienny model nazewniczy. Jeszcze większe wątpliwości rodzą się podczas analizy nazwisk pochodzących od imienia *Иван* – forma imienia *Jan* – używanego w językach: białoruskim, chorwackim, bułgarskim, macedońskim, rosyjskim, serbskim, znanego też w czeskim i słowackim, a ponadto występującego w językach anglosaskich jako *Ivan* SIG. Duża popularność tego imienia, funkcjonującego w wielu językach, powoduje, że nie jest możliwe wskazanie na jego podstawie, nawet w przybliżony sposób, pochodzenia osoby, która je nosiła.

Wiele imion stanowiących podstawy derywacyjne omawianych nazwisk występuje w ogólnych zbiorach imion rosyjskich, np.: *Anton* (< im. *Антон* SRIS, starsze *Антоний*, pol. *Antoni* SRIP); *Apel* (< im. *Апелл* SRIP, SRIS); *Beta* (< im. *Бета* SRIP, SRIS); *Betka* (< im. *Бетка* SRIP, SRIS); *Boris* // *Borys* (< im. *Борис* SRIP, SRIS); *Fieja* (< im. ż. *Фея* SRIP, SRIS); *Kornet* (< im. *Корнат* SRIS); *Kuźma* (< im. *Кузьма* SRIP, SRIS); *Lubawa* // *Lubawa* (< im. ż. *Любава* SRIP); *Luka* (< im. *Лука* SRIP, SRIS); *Maj* (< im. *Май* SRIP); *Margel* (< im. *Маркелл* SRIP, SRIS); *Mikita* // *Nikita* (< im. *Никита* SRIP, SRIS); *Mikuła* (< im. *Микула*, pol. *Mikołaj* SRIP, SRIS); *Toma* (< im. *Тома* SRIP, SRIS). Są wśród nich też, te o najwyższej frekwencji, np.: *Андрей*, *Алексей*, *Василий*, *Семён*, *Степан*, *Григорий*, *Иван*, *Михайл*, *Яков* (Hrynkiwicz-Adamskich 2012: 291).

Spotyka się ponadto formacje bezsufiksalne, pochodzące od rosyjskich apelatywów, fonetycznie i graficznie dostosowane do języka polskiego, np.: *Barun* (< ap. ros. *барун* ‘pan, dziedzic’ SRP); *Batko* (< ap. ros. *бацько* SRP); *Bukwa* (< ap. ros. *буква* ‘litera’ SRP); *Kukuruza* (< ap. ros. *кукуруза* SRP); *Parus* (< ap. ros. *парус* ‘żagiel’ SRP); *Wołys* (< ap. ros. *волос* SRP); *Worona* (< ap. ros. *ворона* ‘wrona’ SRP).

Interesujące są composita antroponimiczne, utworzone na bazie języka rosyjskiego, takie jak: *Tonkonog* (< ap. ros. *тонкий* ‘cienki’ + *ноги* ‘nogi’ SRP ‘cienkonogi’) czy *Bogolubow* (< *Бог(о)* + *любовь* ‘kochający Boga’). To ostatnie nazwisko uległo fonetycznej i morfologicznej polonizacji, przybierając postać *Bogolebski* 1881–1930 KM (< *Bogolubski*).

4. Morfologiczne, fonetyczne i graficzne procesy adaptacyjne rosyjskich antroponimów do polskiego systemu językowego

Rosyjskojęzyczne nazwy (imiona oraz nazwiska) dostosowywano do polszczyzny poprzez zabiegi fonetyczne oraz graficzne. Wiele obco brzmiących imion rosyjskich lub wschodniosłowiańskich polscy skrypcy zastępowali podobnie wymawianymi imionami znanymi polszczyźnie, np.:

- a) *Андрей* – *Andrzej*: Aleksiejew *Andrzej*, 1864–1880 KM; Artemiew *Andrzej*, 1864–1880 KM;
- b) *Антон* – *Antoni*: Siemienowicz *Antoni*, 1811 AU; Fidor *Antoni*, 1864–1880 KM;
- c) *Александр* – *Aleksander*: Wasiljew *Aleksander*, 1864–1880 KM; Mikita *Aleksander* 1881–1930 KM;
- d) *Владимир* – *Włodzimierz*: Matrosow *Włodzimierz*, 1881–1930 KM; Gardiejew *Włodzimierz*, 1881–1930 KM; Ignatczenko *Włodzimierz*, 1881–1930 KM;
- e) *Иван* – *Jan*: Fiedorow *Jan*, 1864–1880 KM; Jegorow *Jan*, 1881–1930 KM;
- f) *Николай* – *Mikołaj*: Jewdokimow *Mikołaj*, 1881–1930 KM; Kornilow *Mikołaj*, 1881–1930 KM; Timonow *Mikołaj*, 1881–1930 KM; Jewsiejew *Mikołaj*, 1864–1880 KM; Leontiew *Mikołaj*, 1881–1930 KM;
- g) *Фёдор* – *Teodor*: Matwiejew *Teodor*, 1881–1930 KM; Radionow *Teodor*, 1881–1930 KM.

Przykładem mylnie zapisanego nazwiska, wynikającego, być może, z niezajomości przez kancelistów imienia rosyjskiego, będącego podstawą derywacyjną rejestrowanego przez niego antroponimu, jest nazwa *Jankowlew* 1881–1930 KM, w którym rosyjskie imię *Яков* zostało zastąpione polskim imieniem *Janek*, o podobnym brzmieniu, choć różnym pochodzeniu.

Zapis imion w dokumentach źródłowych, na terenach niejednorodnych etnicznie, mógł być uzależniony od wyznania danej osoby i od charakteru dokumentu. W księgach metrykalnych parafii prawosławnej rejestrowane były imiona w formach cerkiewnosłowiańskich, natomiast w księgach metrykalnych parafii katolickiej te same imiona zapisane zostały w postaci przyswojonej przez język polski (Abramowicz 1996: 318, 2014: 18–19). Księgi meldunkowe Piotrkowa potwierdzają sposób zapisu imion w formie spolszczonej.

Ze względu na bliskie pokrewieństwo języka polskiego z językiem rosyjskim i innymi wschodniosłowiańskimi skrypcy bez większych problemów oddawali w pisowni wartości artykulacyjne obco brzmiących nazw za pomocą

polskich znaków graficznych. Wyjątek stanowią odpowiedniki wschodniosłowiańskich *s'*, *z'*, *c'* i *š*, *ž*, *č* oraz *t'*, *d'*, *r'*.

Pierwotnie miękkie spółgłoski *c'*, *š*, *ž*, *č* w językach wschodniosłowiańskich i w polskim uległy dyspalatalizacji; miękkie *č* zachowało się w języku rosyjskim, miękkie *ć* w ukraińskim (choć przed dawnym *-e*, *-i* stwardniało), a w gwarach wschodniosłowiańskich sytuacja jest jeszcze bardziej skomplikowana. Dyspalatalizacja spółgłosek szumiących w języku polskim nastąpiła w XVI w. (Decyk-Zięba 2004: 57).

Do wymienionych zjawisk dochodzi jeszcze niejednorodny rozwój polskiej XIX-wiecznej grafii, a zwłaszcza niejednoznaczne zasady pisowni *i* oraz *j* (por. Raszevska-Klimas 2015). Stosowanie różnych konwencji zapisu i różnice w wymowie obcych antropimów ze spółgłoskami *s'*, *z'*, *c'* i *š*, *ž*, *č* powodowały, że wartości artykulacyjne wymienionych głosek były w omawianych nazwiskach oddawane graficznie następującymi literami lub połączeniami liter:

- a) [s'] – *si*, *sy*, *sj*, np. *Maksimow*, *Maksymow*, *Afanasjew*, *Aleksiejew*, *Aleksiewicz*, *Jewsiejew*, *Sidorowicz*;
- b) [z'] – *ż*, np. *Kuźmin*, *Kuźma*;
- c) [č'] – *cz*, np. *Czerzenko*, *Czernik*, *Czuryn*.

Największa różnorodność zapisu dotyczy *s'*, co wskazywałoby na trójką realizację fonetyczną tej głoski, jako twardej (*sy*), miękkiej (*si*) lub półmiękkiej (*sj*). Natomiast [z'] zapisywano i zapewne wymawiano jako głoskę miękką, a [č'] twardą.

Chwiejny zapis dotyczył także odpowiedników wschodniosłowiańskich *t'*, *d'*, *r'*, realizowanych jako:

- a) [t'] – *ti*, *ty*, np. *Martinow*, *Martynow*, *Stepanow*, *Stiepanow*, *Timonow*, *Ignatiew*, *Leontiew*;
- b) [d'] – *di*, *dy*, np. *Dimitriew*, *Dymitriew*;
- c) [r'] – *ri*, *ry*, *re*, np. *Gawriłow*, *Gawryłow*, *Kiriłow*, *Cariew*, *Grigoriew*, *Szyriajew*, *Czerakin*, *Czeriagin*, *Czuryn*, *Gawrin*, *Gawryn*, *Trebowiuk*, *Baryn*, *Boris*, *Borys*.

Obce polszczyźnie głoski *t'*, *d'*, *r'* są w nazwiskach zgromadzonych w *Słowniku...* substytuowane jako połączenia literowe *ti*, *ty*, *di*, *dy* i *ri*, *ry*, *re*. Oznacza to, że były one przejmowane w postaci oryginalnej lub polonizowane poprzez dyspalatalizację i zapisywane zgodnie z obowiązującą normą językową.

Obserwuje się także zastępowanie ukraińskiego, białoruskiego i południoworosyjskiego *h* (Decyk-Zięba 2004: 46) przez polskie *g*. W niniejszym artykule zjawisko to nie zostało jednak uwzględnione, gdyż przyjmuje się, że wymowa *h* utrzymywała się głównie u Polaków mieszkających na Kresach, pod wpływem ukraińskim i białoruskim. Przemawiają za taką interpretacją także zapisy źródłowe, czasem niepełne, mówiące niekiedy wprost

o kresowym pochodzeniu nosicieli nazwisk, w których zaobserwowano wymienione zjawisko. Przedmiotem rozważań są natomiast antroponimy wskazujące na rosyjską genezę.

Adaptacja nazwisk rosyjskich do polszczyzny obejmowała także zmiany morfologiczne. Przykładem tego jest oznaczenie w księgach meldunkowych tej samej osoby za pomocą dwóch nazwisk, np. jako *Wasilczuk* vel *Wasilewski* 1881–1930 KM. Nazwisko *Wasilczuk* i inne formacje na *-uk* z punktu widzenia polskiego systemu onimicznego to nazwy zapożyczone, a nie derywowane na gruncie rodzimym (Wolnicz-Pawłowska, Szulowska 1998: 219, 251, 253). Stosowany wymiennie antroponim *Wasilewski* oddaje natomiast popularny w antroponimii polskiej typ nazwisk, utworzonych za pomocą sufiksu *-ski* oraz jego rozszerzonych wariantów *-ewski* // *-owski* (Gala 2014a: 404; Gala 2014b: 577).

5. Podsumowanie

W grupie nazwisk należących do osób zamieszkujących jeden teren, wywodzących się z różnych grup etnicznych i przy jednoczesnym niedostatku informacji dotyczących pochodzenia danej osoby, można często wskazać kilka możliwych podstaw derywacyjnych, nawet z kilku języków, co zostało ukazane w SNMP.

Trudno jest bowiem wyraźnie rozgraniczyć pochodzenie znacznej liczby nazw. Wynika to z bliskiego pokrewieństwa języka polskiego z językami wschodniosłowiańskimi, funkcjonowania w warstwie apelatywów jednakowo brzmiących wyrazów, wzajemnego zapożyczania formantów antroponimicznych, gotowych struktur nazewniczych oraz używania zbliżonego pod względem genetycznym i fonetyczno-strukturalnym zasobu imion (Dacewicz 2001: 46).

Sufiksy *-ew* // *-ow*, *-ewicz* // *-owicz*, *-in* // *-yn*, *-(en)ko*, *-uk* // *-czuk* i inne z *-k-* w części sufiksальной, co warte podkreślenia, są charakterystyczne dla wszystkich języków wschodniosłowiańskich i poświadczone obecnie w różnych regionach Polski (Kopertowska 1999: 142; Decyk-Zięba 2004: 68–74), mają różne pochodzenie i mogą pełnić odmienne funkcje. Za charakterystyczny dla rosyjskiego systemu nominacyjnego uważany jest sufix *-ow* (Abramowicz 1999: 14; Wójtowicz 1996: 360). Formanty z *-k-* w części sufiksальной, takie jak: *-ko*, *-ek*, *-ik* są najczęściej stosowanymi sufiksami zdrobniającymi zarówno w antroponimii polskiej, jak i rosyjskiej (Domin 2000: 91). W formantach *-(en)ko*, *-uk* widać wpływ ukraiński (Wolnicz-Pawłowska, Szulowska 1998: 219; Dacewicz 1999b: 194; Sajewicz 2013: 654). Sufiks ten stał się typowy dla antroponimii z tego terenu, urabiając derywaty onimiczne od różnorodnych

form imion, z przewagą tych o genezie wschodniosłowiańskiej (Dacewicz 2006: 158). Popularny jest także w Kościele prawosławnym (Kosyl 2006: 239). Natomiast sufiks *-ewicz // -owicz* właściwy jest przede wszystkim dla nazwisk białoruskich (Dacewicz 2001: 50).

Niewątpliwie w XIX-wiecznym nazewnictwie piotrkowian widoczne są językowe interferencje polsko-wschodniosłowiańskie, podobne do tych, które występują na terenach pogranicznych czy etnicznie mieszanych (por. np. Wolnicz-Pawłowska, Szulowska 1998; Dacewicz 2001; Decyk-Zięba 2004; Górny 2004; Palinciuc-Dudek 2011; Ignatowicz-Skowrońska (red.) 2005). Wyrazem tego zjawiska są chociażby formacje hybrydalne, w których formanty, uważane za charakterystyczne dla Polski centralnej, dodawane były do rosyjskich czy wschodniosłowiańskich podstaw imiennych lub odwrotnie, np. wskazany wyżej antroponim *Wasilczuk // Wasilewski* czy nazwisko *Czupryniak* (< im. *Чупр* < im. ros. *Куприян*, pol. *Cyprian* SRIS). Niemniej jednak, dokładne omówienie zagadnienia wzajemnych wpływów polsko-wschodniosłowiańskich na terenie Piotrkowa i okolic możliwe będzie po analizie nazwisk, wskazujących na ukraińską i białoruską proveniencję.

Analiza zapisów źródłowych i wyekscerpowanych z nich nazwisk pozwala na stwierdzenie, że zgodnie z danymi historycznymi, najliczniejszą grupę osób pochodzenia rosyjskiego stanowili w XIX-wiecznym Piotrkowie wojskowi oraz urzędnicy carscy. Nosili oni głównie nazwiska odimienne, utworzone sufiksami *-ew // -ow*, *-ewicz // -owicz*, *-in*, *-(en)ko*, *-eszko*, *-ek*, *-ik*, *-uk*, aktywnymi w języku polskim, a także w systemach nazewniczych innych języków wschodniosłowiańskich. Sporadycznie, wśród wyekscerpowanych antroponimów rosyjskich, zarejestrowane są nazwiska odapelatywne, tożsame formalnie z nazwami zwierząt lub przedmiotów, w przeciwieństwie do nazewnictwa polskiego, w którym jest to dość częsty typ nazwisk (por. Skowronek 2001). Miana rosyjskie w mniejszym lub większym stopniu ulegały polonizacji. Szczególnie zjawisko to dotyczyło zastępowania rosyjskich imion – imionami polskimi o podobnym brzmieniu. Antroponimy rosyjskie w dokumentach polskojęzycznych zapisywane były polską grafia, nie zawsze dokładnie oddającą oryginalną wymowę. Problematyczne było zapisywanie nazw zawierających w swej strukturze wschodniosłowiańskie *s', z', c'* i *š, ž, č* oraz *t', d', r'*. Głoski te były realizowane w piśmie z próbą oddania oryginalnej wymowy lub polonizowane i zapisywane zgodnie z polską normą językową.

Rozwiązanie skrótów

- AU – akta urodzeń z lat 1808–1826.
 KCH – księga chrztów z lat 1840–1863.
 KIS – H. Fros, F. Sowa: *Księga imion i świętych*. T. 1–6. Kraków 1997–2007.
 KM – księgi meldunkowe z lat 1864–1880; 1881–1930.
 KNI – J. Bubak: *Księga naszych imion*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
 RymNP – K. Rymut (1999–2001): *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. T. 1–2. Kraków.
 SIG – J. Grzenia: *Słownik imion*. Warszawa 2012.
 SIJ – W. Janowska, A. Skarbek, B. Zbijowska, J. Zbiniewska: *Słownik imion*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
 SIP – *Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim*. Red. J. Charkiewicz. Warszawa 2011.
 SJP – Drabik L., Sobol E. (2007): *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
 SNMP – A. Raszevska-Klimas, E. Piotrowicz, L. Pacan-Bonarek: *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX–XX wieku*. T. 1–4. Łódź. 2016, 2017.
 SRIP – N. A. Pietrowskij: *Słowar’ ruskich licznych imien*. Moskwa 2000.
 SRIS – A. Superanskaja: *Słowar’ russkich imien*. Moskwa 2005.
 SRP – A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak: *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Warszawa–Moskwa 1970.

Literatura

- Abramowicz Z. (1996): *Wschodniosłowiańskie cechy językowe w nazewnictwie osobowym Podlasia*. „Acta Polono-Ruthenica” I, s. 317–323.
 Abramowicz Z. (1999): *Wieloetniczny charakter antroponimii Mazur i Suwalszczyzny*. [W:] *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*. Red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz, Białystok, s. 9–16.
 Abramowicz Z. (2014): *Synkretyzm antroponimii Podlasia*. „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 27, s. 17–32.
 Dacewicz L. (1999a): *Obce czy rodzime? W kwestii nazewnictwa na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. [W:] *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*. Red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz. Białystok, s. 88–93.
 Dacewicz L. (1999b): *Nazwy osobowe z sufiksem -uk // -czuk w historycznej antroponimii Białostoczczyzny*. [W:] *Polszczyzna Północno-Wschodnia II*. Red. B. Nowowiejski. Białystok, s. 193–199.
 Dacewicz L. (2001): *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*. Białystok.
 Dacewicz L. (2006): *Rola sufiksu -uk w kulturze nazewnictwa Podlasia*. [W:] *Monuscula Linguistica in Honorem Alexandrae Cieślakowa Oblata*. Red. K. Rymut, K. Skowronek, B. Czopek-Kopciuch, M. Malec. Kraków, s. 157–162.
 Decyk-Zięba W. (2004): *Nazewnictwo wschodniosłowiańskie w języku polskim XVI i początku XVII wieku*. Warszawa.
 Dobrowolska M. (2004): *Działalność Piotrkowskiego Oddziału Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności w Królestwie Polskim w latach 1868–1914*. „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 6, s. 341–351.
 Domin J. (2000): *Słotwórstwo hipokorystyków od imion własnych osobowych w języku polskim i rosyjskim*. Słupsk.
 Gala S. (2014a): *Produktywne typy antroponimiczne*. [W:] idem: *Wybór pism dialektologicznych i onomastycznych*. Red. I. Jaros. Łódź, s. 399–414.

- Gala S. (2014b) *Rola antroponimicznego przyrostka -ski w kulturze nazewniczej*. [W:] idem: *Wybór pism dialektologicznych i onomastycznych*. Red. I. Jaros. Łódź, s. 573–580.
- Górny H. (2004): *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*. Rzeszów.
- Hrynkiewicz-Adamskich B. (2012): *Siedemnastowieczne imiennictwo osobowe północnej Rosji na tle lokalnej kultury*. Poznań.
- Ignatowicz-Skowrońska J. (red.) (2005): *Nazewnictwo na pograniczach*. Szczecin.
- Janczak J. K. (1989): *Ludność Piotrkowa w latach międzywojennych*. [W:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*. Red. B. Baranowski. Łódź, s. 73–89.
- Kosyl Cz. (2006): *O specyfice imion osobowych mieszkańców byłego województwa białostockiego*. [W:] *Monuscula Linguistica in Honorem Alexandrae Cieślíkowa Oblata*. Red. K. Rymut, K. Skowronek, B. Czopek-Kopciuch, M. Malec. Kraków, s. 233–240.
- Palinciuc-Dudek E. (2011): *Nazwiska i imiona Polaków z Kiszyniowa i okolicy w XIX i XX wieku*. Kraków.
- Raszewska-Klimas A. (2015): *Wariantywność dziewiętnastowiecznych nazwisk piotrkowian*. „Onomastica” 59, s. 175–185.
- Sajewicz M. (2013): *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk w powiecie hajnowskim na Białostoczczyźnie na tle ogólnopolskim*. Lublin.
- Skowronek K. (2001): *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*. Kraków.
- Syguła J. (2009): *Pozycja i rola kobiety w rodzinie na ziemiach polskich w XIX stuleciu*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 136, s. 57–76.
- Szczepański J. (2015): *Urzędnicy administracji państwowej Królestwa Polskiego w latach 1815–1866 (na przykładzie guberni radomskiej)*. Kielce.
- Walczak K. (2018): *Kawa na Petersburskiej czyli spacer po XIX-wiecznym Piotrkowie*. Łódź.
- Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W. (1998): *Antroponimia polska na Kresach Południowo-Wschodnich*. Warszawa.
- Wójtowicz M. (1996): *O hagiomicznych elementach leksykalnych w antroponimii rosyjskiej*. [W:] *Antroponimia słowiańska*. Red. E. Wolnicz-Pawłowska, J. Duma. Warszawa, s. 351–361.

Streszczenie

Wpływy rosyjskie w antroponimii mieszkańców XIX-wiecznego Piotrkowa Trybunalskiego analizowano w trzech płaszczyznach, tj. 1) obraz społeczny ludności rosyjskiej w XIX w., wynikający z zapisów w księgach meldunkowych i metrykalnych Piotrkowa; 2) charakterystyka morfologiczna nazwisk należących do przedstawicieli społeczności rosyjskiej; 3) adaptacja fonetyczna, graficzna i morfologiczna antroponimów rosyjskich do polskiego systemu językowego. Taka analiza pozwoliła na wskazanie, iż najliczniejszą grupę osób pochodzenia rosyjskiego stanowili wojskowi oraz urzędnicy carscy. Nosili oni głównie nazwiska patronimiczne, utworzone od rosyjskich lub cerkiewnych podstaw imiennych. Omawiane antroponimy w różnym stopniu w dokumentach źródłowych ulegały polonizacji pod względem graficznym, fonetycznym, rzadziej morfologicznym. W sposób wariantywny zapisywano nazwy zawierające kontynuanty wschodniosłowiańskich *s'*, *z'*, *c'* i *š*, *ž*, *č* oraz *l'*, *d'*, *r'*. Głoski te były realizowane graficznie z próbą oddania oryginalnej wymowy lub polonizowane i zapisywane zgodnie z polską normą językową.